

כיצד נקבעו תאריהם של חכמי התלמוד

"גדול מרבן שמו". בביטוי זה משתמשים רבים וטובים, בבואם להעלות על נס אישיות תורנית מורמת מעם. תחילתו של ביטוי זה בתשובה שכתבו גאוני בבל, רב שרירא גאון, ראש ישיבת גאון יעקב שבבבל ובנו רב האי גאון, שנקרא אב"ד ישיבת גאון יעקב. השניים נדרשים במכתבם לפירוש התארים שהוצמדו לחכמים, והמוכרים ללומדי התלמוד, כגון, התואר רבן, רבי, רב, מר וכדומה. לעומתם, חכמים אחרים, כגון, הלל, שמאי, שמעון בן שטח ועוד, הוזכרו בשםם בלבד. בתשובתם הארוכה והמפורטת, אשר נדפסה במלואה בספר "הערוך" (ערך "אביי" וראה בהקדמת הרמב"ם לפירוש המשניות פ"ז), הם מצטטים את הכלל הבא: "גדול מרב - רבי, גדול מרבי - רבן, גדול מרבן - שמו". את גדולי ישראל הקדומים הזכירו בשםם בלבד. לפיכך, מעולם לא נוספו תארים לשםם של האבות, הנביאים, המלכים, אנשי כנסת הגדולה ושל החכמים שחיו עד הדורות הסמוכים לחורבן הבית השני - אמצע תקופת התנאים. בדורו של רבן גמליאל הזקן החלו לכנות את הנשיאים בתואר 'רבן', ואילו ליתר החכמים בני ארץ ישראל הוצמד התואר 'רבי'. בספר יוחסין נאמר, כי תוספת התואר לחכמים נועדה להבדיל בין חכמי ישראל לחכמי הצדוקים. מאז ואילך, הוצמד תואר לשםם של החכמים. עם זאת, לחכמים שלא כונו בשםם האמיתי, כי אם בכינוי בלבד, כגון, אביי, ששמו האמיתי היה נחמני, לא הצמידו תואר (עיי"ש הטעם שלא נקרא בשמו וביאור השם אביי). היחיד שנוסף תואר לשמו הוא "משה רבינו", אך התואר נוסף לאחר שמו ולא לפניו, כרגיל, מפני שתוארו אינו בא לכבודו, כי אם לכבודו, לומר שמושה היה רבינו (ראה אוצר הגאונים כאן).

ההבדל בין "רבי" ל"רב": את ההבדל בין 'רבי' ל'רב' מבארים רב שרירא גאון ורב האי גאון בכך, שחכמי ארץ ישראל כונו בתואר 'רבי', ואילו חכמי בבל כונו 'רב'. כך ניתן להבחין, כי הגמרא מכנה את 'רבי' זירא בתואר זה בהיותו בבבל, ואילו לאחר עלותו לארץ ישראל כונה רבי זירא. ואכן, במקרה מסויים מסתפקת הגמרא (כתובות מגב) אם דין מסויים נאמר על ידי 'רבי' זירא - קודם עלותו לארץ ישראל, או על ידי רבי זירא - לאחר עלותו (כן דעת רש"י כתובות שם, ועיי' בתוס' מנחות מ/ב ד"ה "רבי זירא" שחלקו על כך). רש"י (שם) מבאר, כי מאחר שאין סמיכה בבבל אלא בארץ ישראל, זכו חכמי ארץ ישראל לתואר "רבי", לעומת חכמי בבל המכונים בתואר "רב" (עיי' ב"ספר השטרות" לרבי יהודה אלברצלוני מראשוני הראשונים ובעל ספר העיתים).

לימים, משפסקה הסמיכה לחלוטין, עדיין נהגו בסמיכה סמלית כדי "שיכנסו תלמידים במידות החכמים ויתעלו מעט מעט בשורות ומעלות החכמה ושימושיה" (הר"י אלברצלוני שם). משום כך אנו מוצאים בספר השטרות "שטר מסמיק" ובו סמכו את התלמידים בשמות 'רבי' 'חכם' או 'רבי'.

עם הארץ שלשמו הוצמד תואר רבני: מאז ועד ימינו השתכלל עניין התארים המוצמדים לשמות בני אדם, עד כי גם אנשים שאינם תלמידי חכמים זוכים לתארי כבוד כגון אלו. אין אנו מציינים זאת כהערת אגב בלבד. בספר "גט פשוט" (סי' קכ"ט ס"ק ל"א ד"ה "הרב") כתב, כי משום כך אין להוציא לעז ואין לפסול גט שבו המגרש מכונה 'רבי', אף אם אינו אלא עם הארץ גמור . . .

הגאון רבי עקיבא איגר זצ"ל כותב, כי לו היה בכוחו היה מבטל לחלוטין את התארים בימינו. המצמידים תארים לכל, הוא מקונן, נכשלים באבק חנופה, ואלו שלראשם נקשרים הכתרים עלולים להכשל באבק גאוה, ולחילופין באבק שנאה, אם לדעתם התארים אינם הולמים את מעמדם . . . (הקדמה לשו"ת רעק"א).

[מתוך: מאורות הדף היומי]

ה'תש"פ (א"ת א"ת א"ת א"ת)

ודע, כי הקריאה הקדומה היא רַבִּי, הר"ש בחירק, כי הוא שם התואר והי"ד אינה לכנוי אלא ליחס, כי"ד אכזרי, ואילו היה רַבִּי, הר"ש בפתח, היה משמעו הרב שלי, כי הי"ד הוא לכנוי, והיה פגם במעלתו.

מתוך הקדמת הרב אליהו זייני למהדורת מגן-אבות:

דברי רבינו רצופים מנהגים עתיקים, הדרכות שונות, ועדויות מקוריות, ואציין דוגמאות מספר בלבד:

1. רבינו קובע שיש להגות ככינוי לתואר רבותינו רַבִּי' כמנהג כל הקהילות הספרדיות והצפון-אפריקאיות, ולא רַבִּי' כנהוג היום.